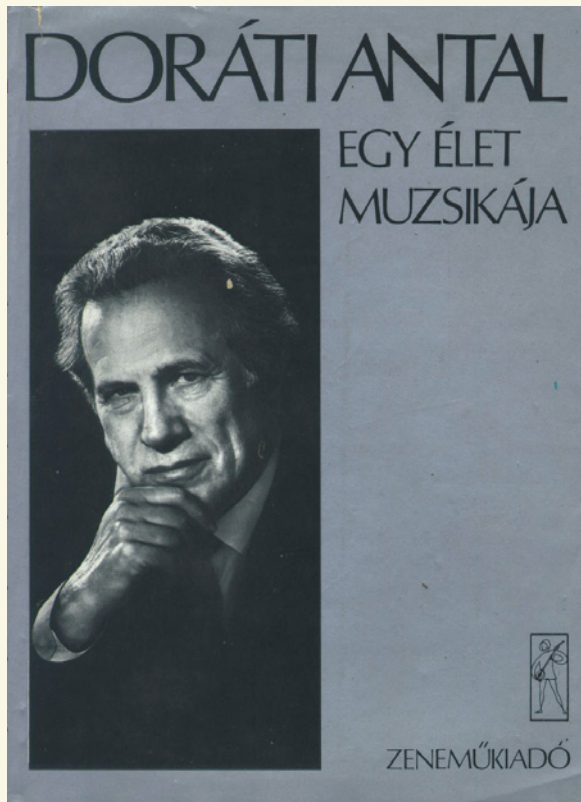

זהות היהודית של מלחינים בעלי שם עולמי

אגנש קרי

אנטל דורטי (Doráti Antal)

(בודפשט, 9 באפריל 1906 – גרצנה, שווייץ, 13 בנובמבר 1988)

אין תיעוד על כך מה הייתה המשמעות של המוצא יהודי והדת היהודית מבחינת אנטל דורטי הילד והנער. לעומת זה עובדה היא שדורטי המבוגר, המנצח בעל הכישרון האדיר והמוניטין העולמיים לא קיבל את היותו יהודי כדבר מובן מאליו. אפשר לשער, כי עוד בהיות דורטי איש צעיר להודות בגלוי על מוצאו היהודי לא היה מעשה נבון וזאת זמן רב לפני חקיקת החוקים האנטי-יהודיים. קשה יותר להבין מה גרם לזהירותו של האמן הקשיש, הנודע שזכה בהכרה עולמית.

דורטי נולד בשם אנטל דויטש (Deutsch Antal) בבודפשט. במהדורת 1930 של *Zenei Lexikon* (לקסיקון המוסיקה) הוא מופיע עדיין בשם זה ובמהדורה המורחבת של אותו לקסיקון ב-1935 אין כל שינוי: "אנטל דויטש, מלחין, 1906. בפקולטה לקומפוזיציה של האקדמיה לאמנות המוזיקה היה תלמידו של זולטן קודי (Kodály Zoltán), מאוחר יותר המתרגל של בית האופרה. כרגע הוא מתגורר מחוץ להונגריה. מלחין יצירות קאמריות."

שינוי השם התרחש בין קיץ 1933 ודצמבר של אותה שנה, אחרי שדורטי עזב את גרמניה (שבה כיהן במשך שלוש שנים כמנצח ומנהל מוזיקלי של התיאטרון העירוני במינסטר), אך בטרם הופעת הבכורה שלו כמשנה למנצח של להקת Ballets Russes de Monte Carlo בניו יורק בדצמבר בשנה זו.

מה גרם לשינוי השם? שמא דורטי היה מודאג שיהדותו תהיה לרוץ בקידום הקריירה שלו? אולי לא רצה שייחשב בגלל השם דויטש לגרמני (אף כי זה לא הפריע לו במשך שהותו בת שלוש השנים בגרמניה)?

אנטל דורטי (Doráti Antal), *Egy élet muzsikája* (מוזיקה לאורך ימי חייו), 1981

"אבי, שמו הפרטי שנודר [...] נולד בקנדוק (Mándok). משפחתה [של אמין] היא תערובת של דם אוסטרי וגרמני, עם תוספת צרפתית זעומה. [...] סבי, אנטל קונולד (Kunwald Antal) — שאת שמו הפרטי ירשתי — נשא לאישה גרמנית יפהפייה, והיא הייתה זאת שהביאה למשפחה את הנגיעה הצרפתית. אמי, מרגיט (Margit) הייתה הצעירה מבין ארבעת הילדים ששרדו. לכל אחד מן הארבעה היו חיים מעניינים וערכיים מעל לממוצע. הבכור, דודי צ'זר (Cézár) היה צייר משכמו ומעלה בתקופתו וברובד החברתי שלו, בין הקונולדים שחיו בבודפשט הוא היה המפורסם ביותר."

מכל זה אפשר להקיש על הקשר היהודי רק משום שהדוד צ'זר קונולד (Kunwald Cézár) מופיע ב-*(Magyar) Zsidó Lexikon* (לקסיקון היהודי ההונגרי) שיצא לאור ב-1929. ברם, כשהוא נזכר בשנים שבילה בבית האופרה בבודפשט, הוא מתייחס ליהדותו. הוא מנמק את עיבתו לארצות חוץ באנטישמיות ובנטייתו שלו לנדוד.

באקדמיה למוזיקה בה למד בין 1921—1925 בפקולטה לקומפוזיציה ולפסנתר זכה למורים מן המעלה הראשונה כתלמידים של זולטן קודי, אלברט שיקלוש (Siklós Albert), ארנולד סקיי (Székely Arnold) ולאז ויינר (Weiner Leó). אומנם בלה ברטוק (Bartók Béla) לא היה המורה של דורטי, אך הם הכירו זה את זה ולברטוק הייתה השפעה ניכרת על עבודתו. בשנת הלימודים 1923—1924 דורטי היה פטור ממחצית שכר הלימוד. כבר מגיל שמונה עשרה הוא עבד, בשנים 1925—1929 כמתרגל של בית האופרה בבודפשט. העובדות אינן מצביעות על כך שדורטי סבל הפלייה כלשהי בגלל יהדותו במהלך לימודיו או בשתי התחנות של ראשית הקריירה שלו (בית האופרה בבודפשט והתיאטרון העירוני במינסטר). הייתכן שלשינוי השם הייתה סיבה אסתטית בלבד?

באוטוביוגרפיה שלו דורטי בן השבעים ושלוש נוהג משנה זהירות. בחלקים הנוגעים למשפחתו הוא נמנע מהזכרת היהדות.

אנטל דורטי (Doráti Antal), *Egy élet muzsikája* (מוזיקה לאורך ימי חי), 1981

"נוכל להוסיף על כך את האווירה ההולכת ונערכת: עליית הפשיזם האיטלקי לשלטון, תזוזת הונגריה עצמה לימין אחרי משטר קומוניסטי קצר; התפשטות האנטישמיות. נאלצתי פתאום להפנים — בעיקר בתחושות מה יכול לקרות בעתיד ולא על סמך ידיעות מבוססות, הרי בפוליטיקה היה לי מושג קלוש ביותר —, שאני שייך 'למחנה היהודי', דבר שעלול להפוך למגרעת. האווירה הנינוחה של חופש המחשבה שבה הורגלתי מאז ילדותי אכן התמוססה. העובדה שמוצאי ממשפחה שבה זורם דם מעורב, בין היתר גם דם יהודי במינון ניכר, כמובן שלא הייתה בגדר חדשות מבחינתי. אבל כל מה שמתלווה לזה נשאר מחוץ לכלל תודעתם של הוריי, חבריהם ולמעשה כל החברה שלנו, אשר בראשית המאה עדיין יכלה להשתתף בקרני השמש החלשלושות של התקופה הקצרה של ליברליות נאורה. [...] היקיצה מן הקיום דמוי-החלום הזה הייתה מזעזעת ופוצעת. כל אלה ביחד היו הסיבה העיקרית לכך שבתקופה שבין 1925—1928 הלכה והבשילה בתוכי ההחלטה לפרוץ מתוך המלכודת החונקת של מולדתי דאז. נטייתי המולדת לנדודים רק העצימה את תחושותי."

הערותו של דורטי — "מוצאי ממשפחה שבה זורם דם מעורב, בין היתר גם דם יהודי במינון ניכר" —, מערפל את המקור היהודי של דורטי. ואילו לפי רישומי של החברה קדישא בבודפשט אנטל דויטש (Deutsch Antal) אכן היה יהודי מלידה, אף שמו העברי (מנחם בן שמואל בנימין ש"א מרים) רשום שם.

דורטי מוסיף — הגם שבהונגריה לא היה גורלו רע —, שאינו חש בביטחון מבחינה אישית, אינו מתפתח בתחום המוזיקאלי והוא נכסף אל העולם הגדול. דודתו — אֵלְזָה קוּנְוַלְד (Elza Kunwald), רעייתו של אֵרְנֵה דוֹהַנְאֵנִי (Dohnányi Ernő), מלחין ופסנתרן — וכן בני דודיו משכו אותו לגרמניה ואף מעבר לה.

אנטל דורטי (Doráti Antal), *Egy élet muzsikája* (מוזיקה לאורך ימי חי), 1981

"אחזור לשנה העשרים של חיי: בבודפשט אחז בי איזה אי-שקט, לא הרגשתי בטוח; גם הדחף להלחין הלך ופחת ונראה לי בלתי אפשרי להתקדם וללטש את אמנות הניצוח; מסעותיי בארצות נכר הלכו עלי קסם, קשריי ההדוקים עם בני דודי ממשפחת דוֹהַנְאֵנִי (Dohnányi) היו מרגשים ביותר. [...] נדמה היה לי שכול מה שטוב הוא בחוץ להונגריה. השאיפה שלי לעזוב את הונגריה הבשילה באופן פתאומי. [...] קיבלתי משכורת טובה יחסית, אבל חסכוניות שיכלו לעזור לי להתחיל מחדש בנכר לא היו לי. [...] התחלתי בהגשמת תוכנית הנסיעה לחוץ להונגריה בכך שפניתי לקבלת תמיכה ממשלתית."

ייאמר ליזכותה של הממשל ההונגרי דאז, כי בעזרתו של רוֹבֶּרְט קֶרְטֶס (Kertész K. Róbert), המנהל הכללי של משרד החינוך והתרבות, דורטי אכן זכה במלגה ממשלתית ועזב את הונגריה — לתמיד.

קשה לקבוע האם יהדותו של דורטי היה הגורם המכריע בהחלטתו. מעניין, שביזכרונותיו בגיל מאוחר, הוא רואה בכך נימוק מכריע אך גם שגוי: "[...] עזבתי את הונגריה, כי הייתה לי תחושה לא נעימה ושגויה שאני שייך למיעוט היהודי החשוף להפליה."

הוא מאריך בדבריו ביחס לישראל, אך מספר בגוף שלישי כביכול על אחת מארצות החוץ, לעומת זה בגרסה ההונגרית של ספרו הוא חוזר ומדגיש את היותו הונגרי.

אנטל דורטי (Doráti Antal), *Egy élet muzsikája* (מוזיקה לאורך ימי חי), 1981

"כאשר התחלתי לכתוב את זיכרונותיי בשפה האנגלית החלטתי שבספר לא יהיו אקדמה או סוף דבר. [...] מה קרה שכעת, בשעת הופעת הגרסה הונגרית אני שובר את הראשון שבנדרים שלי כבר בהתחלה — הסיבות לכך אישיות, ואינטימיות [...], הייתי מרגיש חוסר נוחות אם הספר היה יוצא לאור בלי מילה שנכתבה על ידי בהונגרית, בלשון אמי, שאני אוהבה ומטפח אותה ושנדמה לי — על אף היעדרותי לאורך שנות יובל — שאני עדיין דוברת באופן צלול ומוגבן."

דורטי נקשר להונגריות שלו באמצעות לשון אמו. הכרתו בהיותו יהודי מופיעה באור שלילי — כפחד מפני האנטישמיות. ברם, לאנטישמיות בהונגריה לא הייתה השפעה על הקריירה של דורטי.

לקריאה נוספת:

<http://baderech.hjm.org.il/Article.aspx/He/DoratiAntal>

ג'רג' שולטי (Solti György)

(בודפשט, 21 באוקטובר 1912—אנטיב, צרפת, 5 בספטמבר 1997)

הדת, התפלל כל בוקר ובשבתות הלך לבית הכנסת. טרז רוזנבאום לא הייתה מסורתית כל כך, פעמים רבות בישלה לעצמה ולבנה מזון לא כשר.

במהלך לימודיו מעולם לא נקלע שולטי למצב של אפליה בגלל יהדותו. עוד בשנתו הראשונה באקדמיה למוזיקה זכה לפטור ממחצית שכר הלימוד ובשבע השנים אחרי כן נהנה מפטור מלא. הוא היה מוכשר וחרוץ — הנחה בשכר הלימוד הוענקה על ידי האקדמיה רק לתלמידים חרוצים, בעלי כישרון אך בו בזמן חסרי אמצעים — מוצאו היהודי של שולטי לא היה מכשול כלל וכלל. הוא זכה לחינוך מעולה, למד אצל גדולי החינוך המוזיקאלי בדורו. בין מוריו נמנו ארנולד סקיי (Székely Arnold), אלברט שיקלוש (Siklós Albert), לאו ויינר (Weiner Leó) ארנה דוהנני (Dohnányi Ernő) וגם בלה ברטוק (Bartók Béla) לימד את הכיתה שלו. אין לדעת מה הייתה הסיבה לשינוי השם מ שטרן לשולטי, אולי שיקולים אסתטיים או שמא החשש מאנטישמיות.

החל משנת 1930, היינו מגיל שמונה עשרה-תשע עשרה שולטי עבד בהתנדבות כמתרגל בבית האופרה בבודפשט, אם כי החל מ-1933 שמו כבר מופיע ברשימות מקבלי המשכורת. כתוצאה מהחוקים האנטי-יהודיים של שנת 1939 שולטי פוטר ממשרתו באופרה. במשך תקופת מה התקיים משיעורי תרגול פרטיים ואפילו שקל הקמת להקת אופרה יהודית. ברם, לבסוף, בחודש אוגוסט 1939, בגיל עשרים ושש נסע לשווייץ ועזב את הונגריה סופית.

למרות הקריירה וחיי המשפחה המאושרים שולטי לא חש באמת בבית בשום מקום בשנות גלותו. לקראת סוף ימיו הקליט שלוש יצירות מופת הונגריות — קנטטה פרופנה מאת בלה ברטוק, פסלמוס הונגריקוס מאת זולטן קודי (Kodály Zoltán), וסרנדה בפה-מינור מאת לאו ויינר בבודפשט וחזר לבקר בבֶּלְטוֹנְפֶּקֶאָר. פקד את בית הקברות בו נטמנו סבו וסבתו, שְלֶמוֹן שטרן (Stern Salamon) ופני שטרן (Stern Fanni) כמו-כן דודו ליפוט (Lipót). שולטי חש כי הגיע הביתה — "סוף-סוף בבית אחרי ששים שנה" —, ראה בעצמו את ה"איל המכושף" של בֶּרְטוֹק והוא פירש את ביקורו כאילו האיל המכושף מתוך הקנטטה פרופנה שב אל נחלת אבותיו. לפי משאלתו הוא הובא למנוחת עולמים ליד קברו של בֶּרְטוֹק בבודפשט, בבית העלמין שבֶּפֶּרְקֶשֶׁרֶט (Farkasrét). בסוף חייו של שולטי היותו יהודי והונגרי סימלו בעיניו את הבית. מן הסתם לא היו אלה גורמים משמעותיים בהתהוות ובשיא הקריירה שלו. במהלך כל ימי חייו שאף שולטי להגיע לפסגה במוזיקה. המוזיקה, הביצועים בעלי הרמה הנעלה וההכרה האוניברסאלית דרבנו אותו בדרכו. אף על פי כן, קשה להחליט האם מוצאו היהודי המריץ אותו להישגים נוספים. האם סר ג'ורג' שולטי רצה להוכיח, כי האיש הצעיר שפוטר ממשרתו בבודפשט כתוצאה מן החוקים האנטי-יהודים נהפך לאחד המנצחים הדגולים והמוערכים ביותר על פני תבל? אכן כן, במקרה שלו אלה היו פני הדברים.

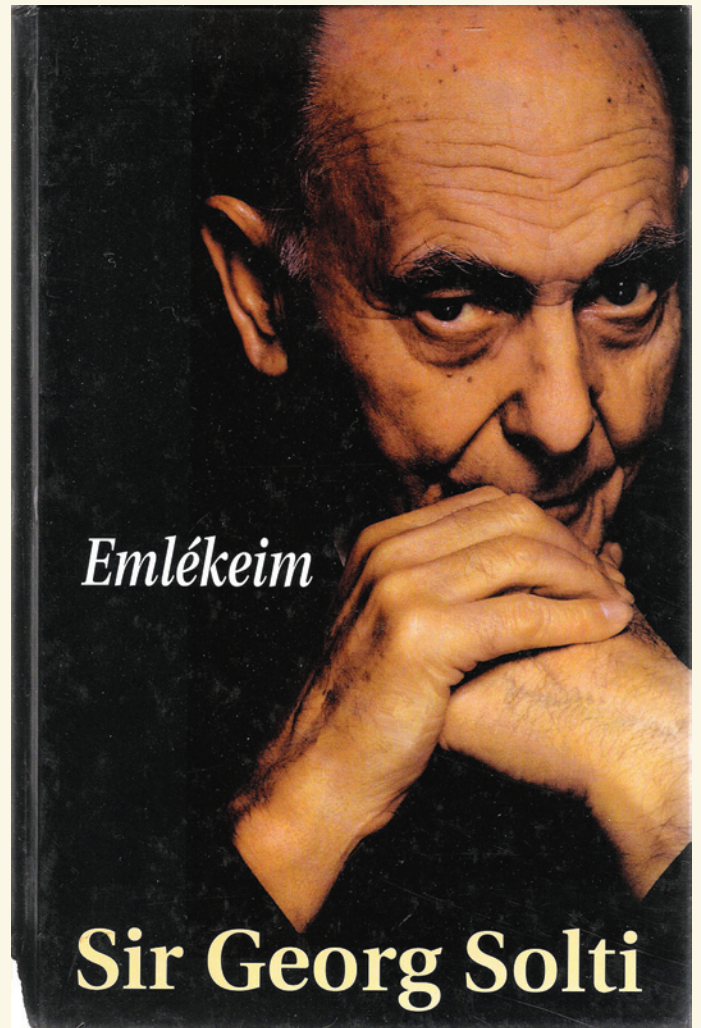
תרגמה מהונגרית: עליזה מרמלשטיין

לקריאה נוספת:

<http://baderech.hjm.org.il/Article.aspx/He/SoltiGeorg>

ג'רג' שולטי נפטר בחווילתו שבדרום צרפת, אך בעשורים האחרונים של חייו הוא חי בעיקר בלונדון. שולטי, הווה אומר סר ג'ורג' שולטי נולד בבודפשט בשם ג'רג' שטרן (Stern György). בשנת 1926, בהיותו תלמיד תיכון בן ארבע עשרה, החל בלימודיו באקדמיה למוזיקה בשם זה, ועדיין בשם זה היה רשום בשנתון של האקדמיה למוזיקה ב-1932—1933. בסתיו 1933 נרשם לשנת הלימודים החדשה בשם ג'רג' שטרן, אולם בקונצרט הפומבי לקבלת הדיפלומה — שחלק עם ידידו שְנֹדוֹר קוטי (Kuti Sándor) אשר נרצח בתקופת השואה — הוא הופיע כבר בשם ג'רג' שולטי כמלחין ופסנתרן.

בספרו האוטוביוגרפי *Emlékeim* (זיכרונותי, 1998) שולטי, בן השמונים וחמש חושף את מוצאו היהודי.

אביו, מוריץ שטרן (Stern Móric) נולד ב-1878 בבֶּלְטוֹנְפֶּקֶאָר (Balatonfőkajár) ועוד בהיותו צעיר עבר לגור בבודפשט יחד עם שניים מתוך שבעת אחיו. אמו, טרז רוזנבאום (Rosenbaum Teréz) נולדה באֶדָה (Ada), כפר במחוז בָּצ'קָה (Bácska). מוריץ שטרן היה איש דתי, דבק במצוות